

Community Rights under Contract Farming System Case Study Tilapia Fish in Kalasin Province

Phra Sanguan Wongsaoao ¹

Received	Reviewed	Revised	Accepted
31/05/2564	10/06/2564	12/06/2564	14/06/2564

Abstract

This qualitative research aims to study community rights to access and manage resources under the contract farming system a case study of Tilapia Fish in Kalasin Province. The data was collected by in-depth interview with 30 households of farmers who have experience in contract farming system. The research showed that these farmers reacted with the system in different ways. Some farmers decided to give up their role in contract farming to emancipate themselves from the exploitation, while others tried to adjust to survive by negotiating. Regarding the rights to access and manage resources, farmers have changed agricultural and rights systems that have led to adaptation and negotiations in food production, land use, labor, income and employment and manage resources for the survival of the household. However, the strategies for living under the contract farming system of farmers are not all the same. It depends on the living capital, physical characteristics, resource utilization and economic limitations of each household.

Keywords: Contract Farming, Community rights

¹ Mahamakut Mahamakut Buddhist University, E-mail: wongsaoao2021@gmail.com

สิทธิชุมชนภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญากรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์

พระสงวน วงศ์เสนา²

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา กรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับเกษตรกรที่เคยมีประสบการณ์การทำเกษตรกรรมภายใต้ระบบพันธสัญญาในจังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 30 ครั้วเรือน ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรมีวิธีการจัดการเพื่อให้ตนเองอยู่รอดในระบบพันธสัญญาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งการตัดสินใจดิ้นรนหาหนทางในการดิ้นรนอยู่รอดโดยการถูกเอารัดเอาเปรียบ ในขณะที่เกษตรกรอีกกลุ่มหนึ่งตัดสินใจที่จะปรับตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอด โดยความพยายามต่อรอง ในส่วนของสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร พบว่า เกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรและระบบสิทธิที่นำมาสู่การปรับตัวและการต่อรองด้านการผลิตอาหาร การใช้ที่ดิน การใช้แรงงาน การทำงานเพื่อหารายได้ และการจัดการ ทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือน แต่ทั้งนี้ยุทธวิธีดำรงชีพภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาของเกษตรกรไม่ได้เป็นรูปแบบเดียวกันหมด ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับทุนการดำรงชีพ ลักษณะกายภาพ การใช้ทรัพยากรและข้อจำกัดทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน

คำสำคัญ: เกษตรพันธสัญญา, สิทธิชุมชน

บทนำ

ในปัจจุบันที่มีความต้องการผลผลิตทางการเกษตรที่นำไปผลิตอาหารและพลังงานทดแทนจากภาคการเกษตรมากขึ้น จึงเกิดการย้อนกลับไปที่ความสำคัญกับภาคเกษตรอีกครั้งและเกิดการขยายความต้องการแรงงานในการผลิตสินค้าเกษตรมากขึ้น ทั้งเกิดการขยายการผลิตในรูปแบบเกษตรเชิงพาณิชย์ นำมาสู่การขยายความต้องการในที่ดินมากขึ้น เกิดทางเลือกเข้าสู่ระบบทุนนิยม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่มีภาพความสัมพันธ์ทางการผลิตมีความสลับซับซ้อนและหลากหลาย ด้วยการเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาอยู่ใกล้ชุมชนมากขึ้นและการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมเข้าไปในพื้นที่ที่เป็นชุมชนทางเกษตร จึงทำให้พื้นที่ชนบทไม่เพียงแต่ทำการเกษตรเท่านั้น แต่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ทางสังคมกลายเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท (Santasombat, Y., 1996)

จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตในภาคเกษตรกรรมจากเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์มากขึ้น มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตตั้งแต่

² มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, E-mail: wongsaonao2021@gmail.com

การเข้าถึงปัจจัยการผลิต การใช้แรงงานและความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งระบบการผลิตแบบเกษตรพันธสัญญา (Contract farming) เป็นระบบการผลิตแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการผลิตแบบพาณิชย์ เกษตรพันธสัญญา (Contract farming) เป็นระบบความสัมพันธ์ในการผลิตทางการเกษตรที่มีการจัดการร่วมกันระหว่างเกษตรกรผู้ทำการผลิตกับกลุ่มทุนหรือบริษัทผู้รับซื้อ โดยมีการทำสัญญาระหว่างกัน โดยบริษัทจะเป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิตเช่นพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย เทคโนโลยีทางการเกษตร และสินเชื่อให้กับเกษตรกร ส่วนเกษตรกรซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตบางอย่างเช่นที่ดิน และมีแรงงานของตนเองเป็นผู้ลงทุนในการทำการผลิต (Wiwattanadej, P., 2007)

ปลานิล" จัดเป็นปลาน้ำจืดชนิดหนึ่งซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจของประเทศไทย สามารถเลี้ยงได้ง่าย เจริญเติบโตเร็ว มีรสชาติดี และเป็นที่นิยมบริโภคกันอย่างกว้างขวาง จากคุณสมบัติของปลานิลซึ่งเลี้ยงง่าย อีกทั้งกรมประมงได้มีการส่งเสริมด้านการปรับปรุงพันธุ์ปลาเพื่อให้ได้ปลานิลที่มีลักษณะสายพันธุ์ ที่ดีขึ้น อาทิ การเจริญเติบโต ปริมาณความดก ของไข่ ผลผลิตและความต้านทานโรค ข้อมูลจากกองวิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า อ่างเก็บน้ำเขื่อนลำปาว จ.กาฬสินธุ์ มีพื้นที่จำนวน 356,600 ไร่ และมีการรวมกลุ่มของเกษตรกร และการร่วมมือกันระหว่างกรมประมง กรมชลประทาน กรมเจ้าท่า และบริษัทผู้ผลิตอาหารสัตว์น้ำ ในการช่วยกันพัฒนาผลผลิตด้านการประมง ส่งผลให้เกิดการเพิ่มขึ้นของจำนวนกระชังเลี้ยง ปลานิลในปี พ.ศ. 2550 จำนวน 100 กระชัง เป็น 14,000 กระชังในปี พ.ศ. 2560 เพิ่มขึ้นกว่า 100 เท่าภายในระยะเวลา 10 ปี ผลผลิตกว่า 14,000 ตัน ต่อปี โดยควบคุมจำนวนกระชังให้การใช้พื้นที่รวมกันไม่เกินร้อยละ 0.25 ของพื้นที่อ่างเก็บน้ำทั้งหมด พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่ใช้ในการเลี้ยงปลาในกระชังอย่างชัดเจนใน อ่างเก็บน้ำแห่งนี้ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พร้อมได้ให้คำแนะนำและตรวจรับรองผลผลิตปลานิล ให้เป็นไปตามมาตรฐานการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่ (GAP) นอกจากการส่งเสริมและให้คำแนะนำในการเพาะเลี้ยงปลานิลจากทางกรมประมงแล้วนั้น ทางด้านตลาดเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์ ยังได้รับการสนับสนุนของบริษัทผู้ผลิตอาหารสัตว์น้ำในรูปแบบ เกษตรพันธสัญญา โดยระบบการเลี้ยงปลานิลมีการทำสัญญาซื้อขายผลผลิตล่วงหน้าระหว่างฝ่ายเกษตรกร หรือเจ้าของฟาร์ม กับคู่สัญญา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบริษัทเอกชนที่สัญญาว่าจะซื้อผลผลิตคืนจากอีกฝ่ายในราคาที่ตกลงกันตั้งแต่ต้น ราคาประกัน ในส่วนของจังหวัดกาฬสินธุ์พบว่าเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลได้เข้าร่วมทำเกษตรพันธสัญญาประมาณ ปี พ.ศ. 2549 โดยมีบริษัทจัดเตรียมลูกปลานิลพันธุ์ดี คำแนะนำเรื่องการควบคุมโรค การให้สินเชื่อตลอดการเลี้ยง และรับซื้อปลานิลในลักษณะของการประกันราคา (Department of Fisheries, 2017)

แม้ว่าการทำประมงภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาทำให้ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรสามารถวางแผนการผลิตและกลไกการตลาดได้อย่างชัดเจน แต่ระบบเกษตรพันธสัญญายังไม่มีความสมดุลและขาดความเป็นธรรมสำหรับคู่สัญญาทุกฝ่าย เนื่องจากผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรมักอาศัยข้อได้เปรียบจากการมีอำนาจเหนือทางเศรษฐกิจเอาเปรียบเกษตรกรด้วยการทำสัญญากำหนดผลตอบแทน

ที่ไม่ชัดเจน เกษตรกรขาดอำนาจต่อรองในการทำสัญญา เนื่องจากต้องพึ่งพาเงินลงทุน และองค์ความรู้ในด้านเทคโนโลยีและการตลาดจากผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตร งานศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา กรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยการทำความเข้าใจถึงรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรแหล่งน้ำที่เป็นโอกาสทางเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับความเสี่ยงของการทำประมงภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา โดยมุ่งให้ความสำคัญกับสิทธิของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในจังหวัดกาฬสินธุ์ในการเข้าถึงการต่อรองกับภาคทุนของธุรกิจเกษตรและการจัดการกับทรัพยากรโดยเกษตรกรและชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา กรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง สิทธิชุมชนภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญากรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในลักษณะกรณีศึกษา (Case Study) จากเกษตรกรที่เคยผ่านประสบการณ์หรืออยู่ในระหว่างการ ทำประมงเลี้ยงปลานิลในกระชังในระบบเกษตรแบบพันธสัญญา บริเวณเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ เฉพาะครัวเรือนที่ทำการประมงในลักษณะที่มีข้อตกลงกับบริษัทหรือองค์กรในการรับซื้อผลผลิต และข้อตกลงในเงื่อนไขการผลิตอื่น ๆ โดยจะมีการตกลงทำสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษร โดยเกษตรกรจะเป็นผู้ทำข้อตกลงกับบริษัทโดยตรงหรือผ่านกลุ่มเกษตรกรหรือตัวแทน คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการแนะนำกลุ่มตัวอย่าง (snowball technique) ผ่านทางผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน (key informants) โดยได้ข้อมูลจากเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 30 ครัวเรือน

การศึกษานี้เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเป็นหลัก โดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้เห็นภาพรวมของการทำประมงของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลผ่านการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ถ่ายทอดเรื่องราวประสบการณ์เกี่ยวกับการทำประมงภายใต้ระบบพันธสัญญา ร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ทั้งการสังเกตในเชิงพื้นที่เลี้ยงปลาในกระชังเขื่อนลำปาว และที่อยู่อาศัย เพื่อให้เกิดการบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเลี้ยงปลานิลภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา โดยการจดบันทึกภาคสนาม (field note) วิเคราะห์ข้อมูลโดยการนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา (Descriptive) วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation)

ผลการวิจัย

ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลจังหวัดกาฬสินธุ์

ในปัจจุบันประเทศไทยมีเกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มแปลงใหญ่ด้านการประมง ทั้งด้านการพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด และด้านการพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งรวมจำนวน 111 แปลง มีเกษตรกร ภายใต้โครงการฯ จำนวน 6,171 ราย พื้นที่ประมาณ 59,000 ไร่ ซึ่งมีชนิดสัตว์น้ำที่หลากหลายตามความเหมาะสมของพื้นที่และศักยภาพของเกษตรกร อาทิ ปลานิล ปลาตะเพียน ปลายี่สกเทศ ปลากะพงขาว ปลาดุก กบ ปลาหมอ ปลาแรด ปลาสลิด ปลาสวาย ปลาช่อน ปูทะเล กุ้งก้ามกราม กุ้งทะเล เป็นต้นโดยจำแนกเป็นกลุ่มแปลงใหญ่ ปี 2559 จำนวน 11 แปลงกลุ่มแปลงใหญ่ ปี 2560 จำนวน 16 แปลงกลุ่มแปลงใหญ่ ปี 2561 จำนวน 50 แปลงและกลุ่มแปลงใหญ่ ปี 2562 จำนวน 34 แปลง ซึ่งกรมประมงได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาแปลงใหญ่ด้านประมง ปี 2560 – 2564 ระยะเวลา 5 ปี มีเป้าหมายพัฒนาแปลงให้ได้จำนวน 300 แปลงสำหรับการส่งเสริมเกษตรกรแปลงใหญ่ในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ภายใต้การดำเนินโครงการของสำนักงานประมงจังหวัดกาฬสินธุ์และศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดกาฬสินธุ์ซึ่งเริ่มต้นโครงการในส่วนของปลานิลกระชังในปี 2559 ต่อมาปี 2560 ได้ดำเนินการต่อในส่วนของกุ้งก้ามกราม โดยมีกิจกรรมประกอบด้วย การรวมกลุ่มเกษตรกรให้อยู่ในรูปวิสาหกิจชุมชนและพัฒนาเป็นสหกรณ์ ฝึกอบรมให้ความรู้ทั้งในด้านการเพาะเลี้ยงที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ การรวมกลุ่ม การแปรรูป การพัฒนาเข้าสู่มาตรฐานฟาร์ม GAP และการตลาด ซึ่งจากผลการดำเนินตั้งแต่ปี 2559 มาจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่ดำเนินการทั้งหมด 4 แปลง ประกอบด้วย ปี 2559 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้เลี้ยงปลาในกระชัง, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้เลี้ยงปลาในกระชังท่าเรือภูสิงห์ พื้นที่ 67 ไร่ เกษตรกร 230 ราย ปี 2560 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งก้ามกราม ตำบลลำคลอง พื้นที่ 318 ไร่ เกษตรกร 30 ราย ปี 2561 วิสาหกิจชุมชนกลุ่มเลี้ยงกุ้งก้ามกรามตำบลบัวบานพื้นที่ 370 ไร่ เกษตรกร 50 ราย และ ปี 2561 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้เลี้ยงปลาในกระชัง, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้เลี้ยงปลาในกระชังท่าเรือภูสิงห์ พื้นที่ 370 ไร่ เกษตรกร 155 ราย (Department of Fisheries, 2019)

การเลี้ยงปลานิลในกระชังของจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลที่ได้เข้าร่วมโครงการระบบส่งเสริมเกษตรแบบแปลงใหญ่ ในปี 2560 มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ จำนวน 155 ราย โดนทำการเลี้ยงปลานิลบริเวณเขื่อนลำปาว โดยขนาดในการเลี้ยงเกษตรกรจะทำการเลี้ยงจำนวน 32 กระชังต่อครัวเรือน ขนาดกระชังที่เกษตรกรใช้มีหลายขนาด เช่น 5x5x2.5 เมตร 3x6x2.5 เมตร 3x5x2.5 เมตร และ 2.5x5x2.5 เมตร แต่ที่นิยมคือขนาด 5x5x2.5 เมตร ลักษณะการเลี้ยงเป็นการเลี้ยงปลานิลเชิงเดี่ยวหรือปลานิลชนิดเดียวในกระชัง โดยในแต่ละปีเกษตรกรเลี้ยงได้ 2 รุ่น นิยมใช้ลูกปลานิลแปลงเพศขนาด 30-35 กรัมต่อตัว และเลี้ยงด้วยอาหารเม็ดสำเร็จรูปตลอดรอบการเลี้ยง 140-160 วัน จึงได้ผลผลิตขนาด 800-1100 กรัมต่อตัว มีอัตราการรอด ร้อยละ 80 ได้ผลผลิตเฉลี่ยต่อกระชัง 818 กิโลกรัม ราคาจำหน่าย 59.78 บาทต่อกิโลกรัม มีรายได้ต่อกระชัง 48,900.04 บาท ต้นทุน 44,911.81

บาทต่อกระชัง หรือ 54.90 บาทต่อกิโลกรัม มีกำไรสุทธิหลังหักค่าใช้จ่าย 3,988.23 บาทต่อกระชัง หรือ 4.88 บาทต่อกิโลกรัม (Nurit, K., 2017)

ในการทำธุรกิจการเกษตรนั้น พบว่า ในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ เกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังมีการทำการเกษตรพันธสัญญากับบริษัทขนาดใหญ่ เพื่อประกันราคาและรายได้ รวมทั้งเพื่อให้มีแหล่งผลิตและจำหน่ายที่ชัดเจนแน่นอน ขั้นตอนของการเลี้ยงปลานิลเกษตรกรจะต้องวางแผนการเงินประกัน โดยจะคำนวณจากจำนวนลูกปลาที่นำมาเลี้ยง ในราคาตัวละ 10-15 บาท หรือเหมารวมราคา 10,000-15,000 บาทต่อกระชัง โดยมีบริษัทธุรกิจเกษตรดำเนินการจัดหาลูกพันธุ์ อาหารเม็ดสำเร็จรูป และยารักษาโรค เพื่อให้ได้ขนาดของปลานิลตามมาตรฐาน จากนั้นตัวแทนของบริษัทธุรกิจเกษตรจะนำปลาจำหน่ายต่อพ่อค้าคนกลางเพื่อขายส่งปลีก และดำเนินการหักค่าใช้จ่ายที่เกษตรกรเบิกล่วงหน้า ส่วนต่างที่เหลือจึงจะเป็นของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิล ซึ่งจะได้มากหรือน้อยแตกต่างกันไปตามแต่ละครัวเรือน

บริษัทธุรกิจเกษตรที่เข้ามาดูแลการทำเกษตรพันธสัญญา ประกอบไปด้วย บริษัทเบทาโกรจำกัด (มหาชน) บริษัทกาฬสินธุ์พลาสติก บริษัทซีพี และบริษัทรายย่อย ประกอบไปด้วย สองพี่น้องฟาร์ม พัทธกิจฟาร์ม และ ส อีสานฟาร์ม ซึ่งบริษัทนั้นจะเป็นผู้ลงทุนขั้นต้นให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิล รวมทั้งเป็นผู้กำหนดราคา แต่ถึงอย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในจังหวัดกาฬสินธุ์นั้นส่งผลให้เกษตรกรสามารถต่อรองราคา และรวมกลุ่มเพื่อซื้อปัจจัยการผลิต วางแผนผลิต และแปรรูปสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาด ซึ่งการเลี้ยงปลานิลในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ได้รับการดูแลจากเจ้าหน้าที่กรมประมง ที่เข้าไปให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีการเลี้ยง การอบรม การลดการใช้สารกระตุ้นและสารเคมี และจัดหาตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้า อีกทั้งยังสนับสนุนให้เกษตรกรได้รวมกลุ่มเพื่อจัดการกับสินค้าในรูปแบบของสหกรณ์ ส่งผลให้เกษตรกรนั้นสามารถดูแลตัวเองได้ในระดับหนึ่งโดยสามารถลดการพึ่งพาระบบเกษตรพันธสัญญาลงได้

สิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา กรณีศึกษาผู้เลี้ยงปลานิล จังหวัดกาฬสินธุ์

กลุ่มเป้าหมายเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชัง บริเวณพื้นที่เขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นเกษตรกรซึ่งทำประมงเลี้ยงปลานิลในระบบพันธสัญญาที่เป็นการประกันราคาผลผลิตทั้งหมด ร้อยละ 80 ของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลกลุ่มเป้าหมายเป็นการทำสัญญาโดยผ่านกลุ่มตัวแทนของเกษตรกร ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังเขื่อนลำปาว ซึ่งกลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเขื่อนลำปาว ที่หันหลังให้กับอาชีพปลูกมันสำปะหลัง เนื่องจากมันสำปะหลังมีราคาตกต่ำ ส่งผลให้เกษตรกรประสบปัญหาขาดทุนซ้ำซาก ด้วยเหตุนี้เกษตรกรจึงได้รวมกลุ่มเพื่อปรึกษาทางออกเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ประกอบกับพื้นที่ของการทำเกษตรนั้นอยู่ติดบริเวณน้ำของเขื่อนลำปาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เขต ตำบลภูดิน อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ และ ตำบลหัวหิน อำเภอ

ห้วยเม็ก อีกทั้งการลงทุนเลี้ยงปลาน้ำจืดมีต้นทุนไม่สูงมากนัก เกษตรกรสามารถลงทุนได้ ปัจจุบันเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 25,000-40,000 บาท ต่อครัวเรือน

แต่สถานการณ์ของการเลี้ยงปลานิลในกระชังนั้นไม่ได้ราบรื่นมากนัก ข้อมูลจากภาพสนามจากการให้สัมภาษณ์ของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชัง แสดงออกซึ่งความยากลำบากของการเกษตรที่ต้องเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับความเสียหายหลากหลายรูปแบบจากการทำประมง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ การเลี้ยงปลานิลของเกษตรกรที่ต่างคนต่างทำ ความยากลำบากในการอนุบาลลูกปลา รวมทั้งการติดต่อกับหาพันธุ์ปลาและอาหารเลี้ยงปลาเอง รวมทั้งปัญหาที่เกิดจากการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาที่มีนายทุน เป็นผู้ลงทุนพันธุ์ลูกปลาและอาหาร รวมทั้งเป็นผู้ปล่อยสินเชื่อกู้ยืมในการเลี้ยง โดยนายทุนเป็นผู้กำหนดวงจรการเลี้ยงปลา เกษตรกรไม่มีอิสระในการจำหน่ายหรือกำหนดราคา

“ก็ยากอยู่ครับ...เพราะเราไม่มีทุน เราต้องพึ่งเขา เขาให้เราทำอะไรบ้าง
ก็ต้องทำตามครับ ...ช่วงปี 2541 ผมเริ่มทำการเลี้ยง แต่ก็ล้มๆ ดอนๆ เพราะบางปี
ปลาล้นตลาด ปลาราคาตก ทำให้ขาดทุน ได้ไม่คุ้มเสีย...แต่พอมีระบบนายทุนเข้ามา
เขามีระบบของการให้สินเชื่อ และให้พันธุ์ปลามา ให้ยา ให้อาหาร และมีขั้นตอนการเลี้ยง
ผมสังเกตว่าพอเลี้ยงตามสูตรเขาแล้ว จะได้ปลาตัวขนาดเท่าๆกัน...และเขา
มีการประกันราคา และมีตลาดให้...มันก็มีทั้งข้อดี ข้อเสีย แตกต่างกันไปครับ
ผมเชื่อว่าชาวบ้านที่เลี้ยงบางส่วนเขาหันมาหาระบบนายทุน เพราะว่าเขา
ไม่อยากเสี่ยงทำเอง เชื่อว่าระบบนายทุน จะมั่นคงกว่า”

(สัมภาษณ์ นายพล .นามสมมุติ)

ข้อมูลภาคสนามจากพื้นที่วิจัยสะท้อนมุมมองของการเลี้ยงปลานิลทั้งข้อดีและข้อเสียของการอยู่ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา ซึ่งเกษตรกรแต่ละคนจะมีรูปแบบ มุมมอง ความเชื่อต่อการเลี้ยงปลานิลในระบบเกษตรพันธสัญญาแตกต่างกัน รวมทั้งมีความพร้อมในการตั้งรับกับความเสียหายในระดับที่ไม่เท่ากัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลนั้นยังมีการรวมกลุ่มเพื่อเปิดพื้นที่ในการปรึกษาหารือ และให้ความช่วยเหลือในการเลี้ยงปลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของทรัพยากรที่เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาแต่ละคนมี

“...เกษตรกรที่เลี้ยงปลานิล บางคนเขาก็ไม่พอใจระบบทุนครับ ผมเองก็เป็น
หนึ่งในนั้น ...พวกเราได้พยายามหาทางออกให้กับกลุ่มของตนเอง จุดประสงค์
หลักๆ เลยก็คือ เรื่องของราคา เพราะว่าคนที่กำหนดกลไกการตลาดเป็นนายทุน
ไม่ค่อยจะดูแลเรา พวกเราเลยต้องช่วยตัวเอง... จึงได้รวมกลุ่มไปปรึกษากับ
สำนักงานประมงจังหวัดครับ...”

(สัมภาษณ์ นายอ้วน .นามสมมุติ)

ความพยายามในการรักษาสีของตนเองของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลนั้นสะท้อนออกมาในรูปแบบของการรวมกลุ่มเพื่อต่อยอดกับระบบทุน โดยมีการประสานความร่วมมือและขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการในพื้นที่ อาทิ การรวมกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์ผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังเขื่อนลำปาว จำกัด ที่ได้รับความช่วยเหลือจากสำนักงานประมงและสหกรณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรด้วยกันในการลดต้นทุนการผลิต มีอำนาจในการต่อรองด้านอาหารและราคาจำหน่าย ซึ่งเงื่อนไขของการรวมกลุ่มในรูปแบบสหกรณ์ ประเด็นหลักๆ คือเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลที่จะเข้ามาเป็นสมาชิก ต้องมีวินัย มีความซื่อสัตย์ มีแนวความคิดตรงกัน ยอมรับกฎกติกาว่าด้วยระเบียบของการเป็นสมาชิก

“...พวกเราเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชัง พื้นที่เขื่อนลำปาว จำนวน 30 คน จัดตั้งเป็นสหกรณ์ผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังเขื่อนลำปาว จำกัด โดยร่วมกันลงขันเป็นทุนตั้งต้นจัดตั้งสหกรณ์ฯ หรือหุ้นแรกเข้าคนละ 1,000 บาท หรือคนละ 100 หุ้นๆ ละ 10 บาท สมาชิกจำนวน 30 คน มีทุนตั้งต้นยื่นจดทะเบียนจำนวน 30,000 บาท และได้จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2560”

(สัมภาษณ์ นายชิต .นามสมมุติ)

รูปแบบของการจัดการทรัพยากรของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิล เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการกลุ่ม ที่ส่งผลให้เกษตรกรสามารถจัดการกับรูปแบบของการผลิต การเลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา และการตลาด ผลของการจัดการทรัพยากรในรูปแบบสหกรณ์ไม่ได้เกิดผลเฉพาะกับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาเท่านั้น แต่ส่งผลไปถึงผู้บริโภคด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้บริโภคที่ได้รับซื้อปลานิลในราคาที่ถูกลง โดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางหรือนายทุน

ปัจจุบันสหกรณ์ผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังเขื่อนลำปาว จำกัด มีสมาชิก 55 ราย จากพื้นที่จุดเลี้ยงบ้านโนนศาลา จุดเลี้ยงบ้านพักสุขใจ ต.ภูดิน อ.เมืองกาฬสินธุ์ และจุดเลี้ยงบ้านโคกกลาง ต.หัวหิน อ.ห้วยเม็ก

แต่ถึงอย่างไรก็ตามเหตุผลสำคัญของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาบางครอบครัวที่มีความต้องการเข้าร่วมกลุ่มสหกรณ์มากกว่าการเข้าร่วมกับกลุ่มนายทุน นั้นไม่ได้มีสาเหตุมาจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัทเท่านั้น แต่เป็นเพราะเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลไม่ได้มุ่งหวังเพียงเพื่อสร้างรายได้จากการเลี้ยงปลาเท่านั้น เกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลต้องการอิสระในการประกอบอาชีพ เช่น ความสบายใจ และความรู้สึกเป็นอิสระโดยไม่มีคนคอยกำกับ หรือควบคุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเงื่อนไขที่ซับซ้อนและต้องเคร่งครัดในการใช้ผลิตภัณฑ์ อาหาร และยา ของบริษัททุน ซึ่งเป็นข้อมูลที่เกษตรกรไม่ทราบถึงรายละเอียดของอาหารและยา อีกทั้งยังไม่สามารถทราบราคาที่ชัดเจนและไม่สามารถซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป ส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถจัดการกับทรัพยากรด้วยตนเองได้

ปัจจุบันเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลได้นำเทคโนโลยีมาประกอบการเลี้ยงปลานิลโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรุ่นใหม่ ๆ ที่รู้จักใช้สื่อเทคโนโลยีและวิธีการหาข้อมูลจากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย เช่น การค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาจากอินเทอร์เน็ต การมีเครือข่ายผ่านช่องทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ การสร้างกลุ่มไลน์ เฟสบุ๊ก กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในพื้นที่อื่น เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเพื่อแสวงหาช่องทางการตลาดผ่านระบบเครือข่าย และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

เกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลมีความหลากหลายในรูปแบบของการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจเข้าสู่ระบบทุนภายใต้เกษตรพันธสัญญา เพราะเชื่อว่ามีความมั่นคงทางรายได้ที่แน่นอนกว่า และมีความเสี่ยงน้อยกว่า เช่นเดียวกับการศึกษาของ (Ketkaew, C., 1993) ที่ศึกษาโครงการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งคบวงจร ในอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ และ (Chongworakitwattana, S., 2007) ได้ศึกษารูปแบบเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการทำเกษตรพันธสัญญาทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นและมีรายได้ที่มั่นคงสม่ำเสมอ เกษตรพันธสัญญาทำให้เกษตรกรมีการตลาดที่แน่นอนในการรองรับผลผลิต และลดปัญหาการขาดแคลนเงินทุน ส่วนบริษัทก็สามารถจัดหาผลผลิตเข้าโรงงานได้เพียงพอต่อความต้องการ เกษตรพันธสัญญาจึงเป็นรูปแบบที่จำเป็นต่อการลดความเสี่ยงในการจัดการหาผลผลิตป้อนเข้าสู่โรงงาน แต่เกษตรกรบางส่วนตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มสหกรณ์ที่สร้างขึ้นโดยเกษตรกรเอง เพราะเชื่อว่าจะสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเอง และมีความสบายใจ ไม่ต้องผลิตสินค้าภายใต้ความกดดัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามไม่ว่าเกษตรกรจะแสดงออกซึ่งสิทธิในการประกอบอาชีพไปในทิศทางใด เกษตรกรก็ต้องรักษามาตรฐานของการผลิตสินค้า และรักษากฎกติกาของกลุ่ม ทั้งนี้เพราะหากเกษตรกรไม่ซื่อสัตย์และมีการนำสินค้าของเกษตรกรรายอื่นที่ไม่ผ่านการรับรองมาตรฐานมาปะปนกับผลผลิตของตนเองที่มีใบรับรองมาตรฐาน กระทั่งส่งผลให้เกิดปัญหาผลผลิตไม่ได้มาตรฐานและไม่เป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งปรากฏการณ์นี้ถือว่าเป็นปัญหาของการรวมกลุ่มในระยะยาว ซึ่งถือเป็นการคดโกงไม่ซื่อสัตย์ต่อบริษัท และการทำรายการรวมกลุ่มสหกรณ์ที่ไม่ทำตามกติกาข้อตกลง

เช่นเดียวกับ (Prachasan, S., 2009) ที่เชื่อว่า เกษตรกรไม่มีโอกาสหาทางเลือกในการทำการเกษตรได้เอง เนื่องจาก บริษัทได้เข้ามาผูกขาดในด้านปัจจัยในการทำการเกษตรตั้งแต่การเริ่มทำการผลิตจนถึงการขายผลผลิต ซึ่งทำให้เกษตรกรได้รับผลกระทบในด้านต่างๆ เช่น เกษตรกรต้องลงทุนในปัจจัยพื้นฐานเอง เห็นได้จาก การเลี้ยงไก่เนื้อและการเลี้ยงหมูในระบบเกษตรพันธสัญญา เกษตรกรจะต้องสร้างโรงเรือนตามข้อกำหนดของบริษัทเพื่อให้ได้มาตรฐานฟาร์มของบริษัท ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากตั้งแต่หลักแสนจนถึงหลักล้าน ทำให้เกษตรกรต้องไปกู้เงินมาลงทุน และเมื่อมีเทคโนโลยี

ใหม่ๆเข้ามา บริษัทจะบังคับทางอ้อมให้เกษตรกรต้องซื้อจากบริษัทเรื่อยๆ ถ้าหากไม่ซื้อ บริษัทก็มีข้ออ้างในการไม่นำพันธุ์หมู พันธุ์ไก่เนื้อมาให้ในคราวถัดไป และการผลักภาระความเสี่ยงให้แก่เกษตรกร

ดังนั้นการรักษาสิทธิในการประกอบอาชีพและการจัดการทรัพยากรนั้น เกษตรกรจำเป็นต้องประเมินทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่เพื่อตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมให้กับตนเองว่าจะอยู่ภายใต้เกษตรพันธสัญญา หรือเข้าร่วมกลุ่มสหกรณ์ หรือจะผลิตด้วยตนเองแต่ถึงอย่างไรก็ตามเกษตรกรจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์และฐานของอำนาจในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรด้านเงินทุน ทรัพยากรด้านบุคลากร หรือการมีส่วนร่วมในกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องกับอาชีพของตนเอง เพื่อเป็นการสร้างโอกาสของการสร้างความสัมพันธ์และการสร้างเครือข่ายที่นำไปสู่การช่วยเหลือพึ่งพากัน และนำไปสู่โอกาสในการเข้าถึง ความรู้ แหล่งเงินทุนต่าง ๆ รวมทั้งเป็นฐานของอำนาจในการต่อรองกับบริษัททุนคู่สัญญา นอกจากนั้นแล้ว เกษตรกรจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องอื่นๆที่นอกเหนือจากการเลี้ยงปลาและจำหน่าย นั่นคือเกษตรกรจะต้องสร้างทรัพยากรด้านความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทักษะของการบริหารธุรกิจเกษตร และความรู้เกี่ยวกับการจัดการกลุ่ม การบริหารด้านเงินทุน และการสะสมทุน ตลอดจนวิธีการจัดการและควบคุมเพื่อให้สมาชิกในกลุ่มสามารถปฏิบัติตามเงื่อนไข และเทคนิคในการสร้างพันธมิตรเครือข่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องเพื่อแสวงหาความรู้จากหน่วยงานและขอความช่วยเหลือได้เมื่อต้องการ

ข้อเสนอแนะ

หากต้องการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างราบรื่นในระบบ การผลิต หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรให้ความช่วยเหลือ และร่วมกันหาแนวทางในการแบ่งเบาภาระของเกษตรกร ทั้งในด้านต้นทุน ความรู้ และกฎหมาย รัฐ หรือสถาบันการศึกษาควรให้การสนับสนุนด้านความรู้ หรือทักษะในการประกอบอาชีพด้านต่างๆ ให้หลากหลายเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรหรือสมาชิกคนอื่น ในครอบครัวใช้เป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น

References

- Chongworakitwattana, S. (2007). *Covenant Agriculture for Poverty Alleviation case study of Chiang Mai Province*. Bangkok: Office of Agricultural Economics.
- Department of Fisheries. (2017). *The Department of Fisheries invites a large group to raise tilapia. Revealing that Kalasin tilapia herder smiles There is no price guarantee here*. [Online]. <https://www.ryt9.com/s/prg/2617762>. [30 May 2021]
- Department of Fisheries. (2019). *Village technology*. [Online]. https://www.technologychaoban.com/bullet-news-today/article_119368. [30 May 2021].
- Ketkaew, C. (1993). *Appropriate farm plans under risk in San Sai District Chiang Mai Province: Contractual Farming vs. No Contract Farming*. Master of Thesis: Chiang Mai University.
- Nurit, K. (2017). *Report on the situation of trade in tilapia and products*. Bangkok: The fishing economy.
- Prachasan, S. (2009). *Development of food security indices*. Bangkok: National Health.
- Santasombat, Y. (1996). *Tha Kwian: An Introduction to the Adaptation of the Thai Farmer Community amidst the blockade of industrial culture*. Bangkok: Khopfai.
- Wiwattanadej, P. (2007). *Agricultural informal workers: rights and welfare of covenant farmers and contract workers*. Chiang Mai: Chiang Mai University.

